Eratostenovo sito

Sada ćemo se baviti rešavanjem sledećeg problema:

Problem 1 . Za dati prirodan broj n, naći **sve** proste brojeve u segmentu $[1, n]$.

Ovaj problem je značajan jer je u mnogim zadacima iz teorije brojeva često potrebno na početku izgenerisati sve proste brojeve iz nekog segmenta ili prvih nekoliko prostih brojeva (tj. izvršiti takozvano "preprocesiranje"), a zatim ih koristiti u daljem radu. Već znamo da proverimo da li je dati prirodan broj n prost u složenosti $O(\sqrt{n})$ – ovo možemo iskoristiti i jednom for petljom (od 1 do n) pronaći sve proste brojeve u traženom segmentu. Za proveru da li je $i \in [1, n]$ prost, proveravamo najviše $\sqrt{i}$ brojeva pa je ukupna složenost ovog pristupa

$$\sqrt{1} + \sqrt{2} + \cdots \sqrt{n} < \sqrt{n} + \sqrt{n} + \cdots + \sqrt{n} = n\sqrt{n}$$

tj. složenost je $O(n\sqrt{n})$. Procena koju smo napravili nije previše gruba; može se pokazati da je suma $\sqrt{1} + \sqrt{2} + \cdots \sqrt{n}$ približno jednaka $\frac{2}{3}n\sqrt{n}$.

Međutim, ovde prezentujemo nešto brži algoritam baziran na ideji da ne proveravamo svaki broj posebno, već da posmatramo **sve brojeve odjednom**. Ideja je (pametno) "precrtavati" jedinicu i sve složene brojeve iz $[1, n]$; oni brojevi koji ostanu neprecrtani biće (svi) prosti brojevi iz $[1, n]$. Precrtavanje vršimo na osnovu sledeća dva zapažanja

1. Za proizvoljan prirodan broj $d > 1$, možemo odmah precrtati sve brojeve iz $[1, n]$ koji su veći od d i deljivi sa d jer su oni sigurno složeni.
2. Ukoliko ovo uradimo za $d = 2, 3, \ldots n$ precrtaćemo sve složene brojeve i oni brojevi koji ostanu su sigurno prosti!

Demonstrirajmo ovaj postupak za $n = 100$. Na početku precrtamo broj 1. Zatim zaokružimo prvi neprecrtani broj – to je broj 2. Sada precrtavamo sve brojeve iz $[3, 100]$ koji su deljivi sa 2:

~~1~~	2	3	~~4~~	5	~~6~~	7	~~8~~	9	~~10~~	11	~~12~~	13	~~14~~	15	~~16~~	17	~~18~~	19	~~20~~
21	~~22~~	23	~~24~~	25	~~26~~	27	~~28~~	29	~~30~~	31	~~32~~	33	~~34~~	35	~~36~~	37	~~38~~	39	~~40~~
41	~~42~~	43	~~44~~	45	~~46~~	47	~~48~~	49	~~50~~	51	~~52~~	53	~~54~~	55	~~56~~	57	~~58~~	59	~~60~~
61	~~62~~	63	~~64~~	65	~~66~~	67	~~68~~	69	~~70~~	71	~~72~~	73	~~74~~	75	~~76~~	77	~~78~~	79	~~80~~
81	~~82~~	83	~~84~~	85	~~86~~	87	~~88~~	89	~~90~~	91	~~92~~	93	~~94~~	95	~~96~~	97	~~98~~	99	~~100~~

Opet zaokružimo prvi sledeći neprecrtani broj (broj 3) i precrtamo sve brojeve iz $[4, 100]$ koji su deljivi sa 3. Primetimo da je moguće da neki brojevi budu precrtani dva puta (u ovom slučaju, to će biti oni brojevi koji su deljivi i sa 2 i sa 3, tj. oni koji su deljivi sa 6).

~~1~~	2	3	~~4~~	5	~~6~~	7	~~8~~	~~9~~	~~10~~	11	~~12~~	13	~~14~~	~~15~~	~~16~~	17	~~18~~	19	~~20~~
~~21~~	~~22~~	23	~~24~~	25	~~26~~	~~27~~	~~28~~	29	~~30~~	31	~~32~~	~~33~~	~~34~~	35	~~36~~	37	~~38~~	~~39~~	~~40~~
41	~~42~~	43	~~44~~	~~45~~	~~46~~	47	~~48~~	49	~~50~~	~~51~~	~~52~~	53	~~54~~	55	~~56~~	~~57~~	~~58~~	59	~~60~~
61	~~62~~	~~63~~	~~64~~	65	~~66~~	67	~~68~~	~~69~~	~~70~~	71	~~72~~	73	~~74~~	~~75~~	~~76~~	77	~~78~~	79	~~80~~
~~81~~	~~82~~	83	~~84~~	85	~~86~~	~~87~~	~~88~~	89	~~90~~	91	~~92~~	~~93~~	~~94~~	95	~~96~~	97	~~98~~	~~99~~	~~100~~

Sledeći neprecrtani broj je 5 – zaokružujemo ga i precrtavamo sve brojeve deljive sa 5 iz $[6, 100]$.

~~1~~	2	3	~~4~~	5	~~6~~	7	~~8~~	~~9~~	~~10~~	11	~~12~~	13	~~14~~	~~15~~	~~16~~	17	~~18~~	19	~~20~~
~~21~~	~~22~~	23	~~24~~	~~25~~	~~26~~	~~27~~	~~28~~	29	~~30~~	31	~~32~~	~~33~~	~~34~~	~~35~~	~~36~~	37	~~38~~	~~39~~	~~40~~
41	~~42~~	43	~~44~~	~~45~~	~~46~~	47	~~48~~	49	~~50~~	~~51~~	~~52~~	53	~~54~~	~~55~~	~~56~~	~~57~~	~~58~~	59	~~60~~
61	~~62~~	~~63~~	~~64~~	~~65~~	~~66~~	67	~~68~~	~~69~~	~~70~~	71	~~72~~	73	~~74~~	~~75~~	~~76~~	77	~~78~~	79	~~80~~
~~81~~	~~82~~	83	~~84~~	~~85~~	~~86~~	~~87~~	~~88~~	89	~~90~~	91	~~92~~	~~93~~	~~94~~	~~95~~	~~96~~	97	~~98~~	~~99~~	~~100~~

Ovo zatim ponavljamo (sledeći broj je 7) sve dok ima brojeva koji nisu precrtani i koji nisu zaokruženi. Na kraju dobijamo sledeću situaciju:

~~1~~	2	3	~~4~~	5	~~6~~	7	~~8~~	~~9~~	~~10~~	11	~~12~~	13	~~14~~	~~15~~	~~16~~	17	~~18~~	19	~~20~~
~~21~~	~~22~~	23	~~24~~	~~25~~	~~26~~	~~27~~	~~28~~	29	~~30~~	31	~~32~~	~~33~~	~~34~~	~~35~~	~~36~~	37	~~38~~	~~39~~	~~40~~
41	~~42~~	43	~~44~~	~~45~~	~~46~~	47	~~48~~	~~49~~	~~50~~	~~51~~	~~52~~	53	~~54~~	~~55~~	~~56~~	~~57~~	~~58~~	59	~~60~~
61	~~62~~	~~63~~	~~64~~	~~65~~	~~66~~	67	~~68~~	~~69~~	~~70~~	71	~~72~~	73	~~74~~	~~75~~	~~76~~	~~77~~	~~78~~	79	~~80~~
~~81~~	~~82~~	83	~~84~~	~~85~~	~~86~~	~~87~~	~~88~~	89	~~90~~	~~91~~	~~92~~	~~93~~	~~94~~	~~95~~	~~96~~	97	~~98~~	~~99~~	~~100~~

Svi prosti brojevi iz $[1, 100]$ su zaokruženi a ostali su precrtani. Ovo je i bilo za očekivati: zaokruženi brojevi su upravo oni koji nisu bili precrtani prethodnim brojevima, tj. oni koji nemaju delioce veće od 1 – prosti brojevi. Sa druge strane, primetimo da je dovoljno koristiti samo proste brojeve za dalje precrtavanje a ne sve brojeve od 2 do n. Zaista, za proizvoljan broj x, ako $d|x$ tada i bilo koji prost činilac broja d deli x pa će x biti precrtan od strane tog prostog činioca i pre nego što dođemo do broja d. Pomenuti algoritam je poznat kao **Eratostenovo sito**.

Da bismo "precrtavanje" pretvorili u kod, koristićemo logički niz prime[] dužine n. Ukoliko je prime[i] = true, tada je broj i prost (neprecrtan) a u suprotnom je precrtan. Na početku ceo niz uzima vrednost true (nijedan broj nije precrtan) a u toku algoritma vršimo precrtavanje proizvoljnog broja i jednostavnom dodelom “prime[i] = false“.

```
=================================================================
01     function Eratosten( int n )

02            Svakom element niza prime[] dodeliti vrednost true;
03            prime[1] ← false;

04            for i ← 2 to n do
05                   if (prime[i] = true) then
06                          for j ← 2 to [n/i] do
07                                 prime[i * j] = false;
08                          end for
09                   end if
10            end for

11     end function
=================================================================
```

Posle poziva funkcije Eratosten, broj i je prost akko je prime[i] = true. U linije 05 se pitamo da li je broj i neprecrtan; ukoliko jeste, precrtavamo sve brojeve veće od i koji su deljivi sa i (linije 06-08). Složenost algoritma je ukupan broj precrtavanja koji izvršimo: za dati broj i precrtavamo brojeve $2i, 3i, \ldots \left[\frac{n}{i}\right] i$, tj. otprilike $\frac{n}{i}$ brojeva. Ukupan broj precrtavanja je $\frac{n}{1} + \frac{n}{2} + \cdots + \frac{n}{n} = n(1 + \frac{1}{2} + \cdots \frac{1}{n})$ što je približno jednako $n \ln n$ (ovo nije trivijalno pokazati). Međutim, mi precrtavamo samo prostim brojevima; ukoliko je p_i – i-ti prost broj i p_m najveći prost broj $\leq n$, složenost algoritma je

$$n\left(\frac{1}{p_1} + \frac{1}{p_2} + \cdots \frac{1}{p_m}\right) = n \ln \ln n.$$

Primetimo da su u prethodnom pseudokodu dve linije (04 i 06) obojene crveno – na ovim mestima se algoritam može malo ubrzati. Naime, već znamo da je svaki prirodan broj $n > 1$ ili prost ili ima prost delilac ne veći od $\sqrt{n}$. Prema tome, ukoliko neki broj iz $[1, n]$ nije bio precrtan brojevima manjim ili jednakim od $\sqrt{n}$, nikad neće ni biti, tj. sigurno je prost. Dakle, u liniji 04 možemo promeriti granicu for petlje u $[\sqrt{n}]$ i malo uštedeti. Sa druge strane, ukoliko trenutno precrtavamo prostim brojem i, nema potrebe da krećemo ispočetka, tj. da precrtavamo brojeve $2i, 3i, \ldots (i-1)i$. Zaista, svi brojevi oblika $j \cdot i$ za $2 \leq j < i$ su već precrtani – precrtao ih je neki prost delilac broja $j < i$. Dakle u liniji 06 možemo krenuti od i^2 umesto od $2i$ što je još jedno ubrzanje; videti sledeći pseudokod.

```
=================================================================
01     function Eratosten2( int n ) // Bolja varijanta

02            Svakom element niza prime[] dodeliti vrednost true;
03            prime[1] ← false;

04            for i ← 2 to [√n] do
05                   if (prime[i] = true) then
06                          for j ← i to [n/i] do
07                                 prime[i * j] = false;
08                          end for
09                   end if
```

```
10          end for

11      end function
=================================================================
```

Eratostenovo sito se može vrlo lepo iskoristiti i za druge stvari. Jedna od njih je i **faktorizacija broja**. Za dati broj n ovo već znamo da uradimo u složenosti $O(\sqrt{n})$. Ali šta ako npr. želimo da faktorišemo puno brojeva (npr. imamo puno upita) ili baš sve brojeve iz segmenta $[1, n]$? Umesto poznatog algoritma, izvršićemo jedno “preprocesiranje” na početku a zatim ćemo dati broj faktorisati mnogo brže od $O(\sqrt{n})$. Glavna ideja je sledeća: znamo da tokom Eratostenovog sita broj može biti precrtan više puta; međutim, **prvi put** će dati (složeni) broj x biti precrtan od strane **njegovog najmanjeg prostog delioca** jer jednostavno “idemo redom” (for petlja iz linije 04). Ovo možemo iskoristiti da za svaki prirodan broj i **izračunamo najmanji prost broj koji ga deli** – označimo tu vrednost sa divisor[i].

```
=================================================================
01      function EratostenExtended( int n )

02          for i ← 1 to n do
03              divisor[i] ← i;

04          for i ← 2 to ⌊√n⌋ do
05              if (divisor[i] = i) then
06                  for j ← i to ⌊n/i⌋ do
07                      divisor[i * j] = min(divisor(i * j, i);
08                  end for
09              end if
10          end for

11      end function
=================================================================
```

Vidimo da je jedina razlika između klasičnog Eratostenovg sita i računanja najmanjeg prostog delioca za svaki broj iz $[1, n]$ samo u početnim vrednostima i u liniji 07. Naime, broj $i > 1$ je trenutno neprecrtan ako je divisor[i] = i i u liniji 05 se vrši ista provera kao i pre. Takođe, kada prvi put precrtamo broj x (npr. brojem i), jednostavno stavimo divisor[x] = i i više ga nikad nećemo precrtavati – ovo obezveđuje funkcija min iz linije 07. Niz divisor daje mnogo više informacija nego niz prime; primetimo i da je broj $i > 1$ prost akko $divisor[i] = i$. Dakle, za prirodan broj $n = p_1^{a_1} p_2^{a_2} \cdots p_k^{a_k}$, divisor[$n$] je upravo p_1 i, ukoliko ga želimo faktorisati, delimo ga ovim brojem sve dok je to moguće. Kada nam ostane broj $n' = p_2^{a_2} \cdots p_k^{a_k}$, posmatramo divisor[$n'$] = p_2 i ponavljamo postupak. Završavamo kada nam ostane 1.

```
=================================================================
01      function Factorization( int n )

02          k ← 0;
03          while (n > 0) do
04              k ← k + 1;
05              p[k] = divisor[n];
06              a[k] ← 0;
07              while (n mod p[k] = 0) do
08                  n ← n div p[k];
09                  a[k] ← a[k] + 1;
```

```
                 end while
           end while

     end function
=================================================================
```

Složenost ovog algoritma je $O(a_1 + a_2 + \cdots + a_k)$ što je mnogo manje od $\sqrt{n}$.

Za kraj, pomenimo da algoritam Eratostenovog sita ima i jednu očiglednu manu: za ispitivanje brojeva iz segmenta $[1, n]$ potreban je niz dužine n, tj. $O(n)$ memorije! Prema tome, ovaj algoritam treba primenjivati za $n \leq 10^6$(ponekad čak i za $n \leq 10^7$) i kada se zahteva nalaženje svih prostih brojeva ili mnogo upita tog tipa za segment $[1, n]$. Kada radimo sa brojevima reda veličine 10^{12} ili imamo malo upita "da li je broj prost" ili "faktorisati broj", treba se držati poznatih $O(\sqrt{n})$ algoritama.

Napomena 1. Niz $prime[]$ na kraju Eratostenovog sita omogućuje brzo odgovaranje na upite tipa "da li je broj i prost" (if prime[i] = true …); međutim, ukoliko nam je potrebno da (često) iteriramo po svim prostim brojevima iz datog segmenta $[1, n]$, praktičnije je imati niz $p[]$ gde je $p[i]$ – i-ti prost broj. Ovaj niz lako možemo dobiti na osnovu niza $prime[]$ jednom for petljom i ubacivanjem brojeva i za koje je $prime[i] = true$ u niz $p[]$.

Napomena 2. Označimo sa $\pi(n)$ broj prostih brojeva manjih ili jednakih od n, a sa p_n – n-ti prost broj. Korisno je znati proceniti ove vrednosti (npr. da bismo unapred zadali veličinu niza) – u tome nam pomaže **Teorema o prostim brojevima** koja tvrdi da je $\pi(n)$ asimptotski jednako $\frac{n}{\ln n}$ a p_n asimptotski jednako $n \ln n$. U sledećoj tabeli su date neke vrednosti za $\pi(n)$ i p_n.

$\boldsymbol{n}$	$\boldsymbol{\pi(n)}$	$\boldsymbol{p_n}$
100	25	541
1.000	168	7.919
10.000	1.229	104.729
100.000	9.592	1.299.709
1.000.000	78.498	15.485.863
10.000.000	664.579	179.424.673
100.000.000	5.761.455	2.038,074.743
1.000.000.000	50.847.534	22.801.763.489

Ovi podaci se mogu koristiti i za procenu efikasnosti algoritma. Npr. ukoliko imamo zadatak da ispišemo sve brojeve koji su jednaki zbiru dva prosta broja manja od $n \leq 100.000$, pristup "fiksiraj svaka dva broja manja od n, proveri da li su prost i ispiši zbir", koji radi u $O(n^2)$ pod pretpostavkom da koristimo niz $primes[]$, je previše spor. Međutim, ukoliko fiksiramo svaka dva prosta broja niza $p[]$, iz tabele vidimo da najviše imamo oko 9.592^2 operacija što bi trebalo da radi dovoljno brzo!